

CNEAZUL DE LA PRIMELE ȘTIRI DOCUMENTARE PÂNĂ ÎN SECOLUL XVII. FUNCȚIE ADMINISTRATIVĂ, MILITARĂ SAU JURIDICĂ?

Florentina Manea

- A. Teorii și ipoteze privind apariția cneazului și judeului, înainte de izvoare documentare.
B. *Cneazul în Țara Românească.*

A. Cnez sau cneaz, cuvântul s-a păstrat în limba populară română sub forma de chinez în Banat, unde însemna primar de sat, în trecut el având două forme speciale: jude sătesc și țăran liber și niciodată el nu a însemnat voievod. Chiar dacă prin secolul al XVII ei sunt numiți cnej, această denumire trebuie explicată ca un “împrumut literar din cărțile rusești care se introduseră în timpul acela în țările române”¹. Spre deosebire de cnejii din Ungaria și Transilvania, care au jucat un rol important în istoria celor două țări, cnejii din principate nu au avut o importanță militară precum cei din Transilvania prin secolul XIV-XV, ci au rămas tot timpul la rolul de funcționari sătești sau simpli țărani proprietari. În ce privește evoluția instituției cneziale, se pare că forma slavă² s-a suprapus peste cuvântul românesc.

Din secolul XIII cneziatul s-a dezvoltat însă în Țările Române în condiții diferite în acord cu instituțiile similare apusene, în special ale Ungariei. Cnejii români Ioan și Farcaș din Țara Severinului, pe care regele Ungariei îi supune Ospitalierilor la 1247, trebuiau să strângă pentru aceștia jumătate din veniturile regale cedate lor și să supravegheze serviciile pe care locuitorii trebuiau să le facă regelui: întreținerea castrelor și serviciul militar în timp de război³. Pe pământurile castrelor regale, pe proprietățile clerului, ale nobilimii și orașelor, cnejii erau administratorii și judecătorii satelor, în numele proprietarilor.

Urmărind evoluția instituției cnezilor în Țara Românească se consideră că această instituție este în strânsă legătură cu obștea. Principala teorie privind conducerea obștilor sătești la români îi aparține lui Radu Rosetti care consideră că: satele libere, obștile, au avut niște conducători aleși numiți cnej sau juzi. Ei sunt la origine un fel de primari ereditari ai satelor. Autorul teoriei menționate mai sus face deosebirea dintre cnej și juzi: și unii și alții sunt magistrați rurali, dar cnejii cârmuiau din tată în fiu, în puterea unui drept de moștenire strămoșesc, pe când juzii erau simpli magistrați rurali aleși⁴. În ceea ce privește situația de dinaintea apariției știrilor documentare, prin comparație cu celelalte zone locuite de români, se poate observa că acești cnej erau uneori întemeietori de sate, alteori șefi aleși pe viață dintre frunzații satelor.

Cnejii în zonele românești se trag din nobilimea de origine gentilică⁵, nobilime restatală. În acea perioadă judecățile se făceau împreună cu bătrânii satului, jurații de mai

târziu.⁶ Ei administrau ca judecători unul sau mai multe sate ori teritorii mai întinse așa cum au fost Ioan și Farcaș, care deși la 1247 apar în diploma lui Bela IV ca supuși ai regelui maghiar, este clar că ei aveau o independență totală pe teritoriul lor. Ca șefi de sate libere îi găsim pe cneji în secolele XIII – XV în Țara Românească. Țăranii liberi numiți cneji în sec. XVI-XVII sunt o rămășiță din vechea fază a cnezatului. Alături de oamenii din sate îi găsim pe cnezi considerați drept cârmuitori. Izvoarele atestă existența juzilor, cârmuitori de sate care în această calitate avea drepturi sporite asupra pământului⁷.

Cnejii ca funcționari domnești⁸ au o scurtă durată deoarece în sec. XIV, pământurile erau mai toate ocupate de țăranii sau de boieri, domnului rămânându-i prea puține pentru a le administra prin cneji. De aceea, pentru Țara Românească nu s-a găsit nici un document prin care domnul să dăruiască vreunui boier sate administrate de cneji așa cum am găsit în Moldova, unde proprietatea nu era foarte veche și unde pământurile neocupate erau încă numeroase în secolul XIV⁹.

În nici unul din cele două voievodate românești de la sud și est de Carpați, cnejii nu se ridică la treapta boierească. Nu cunoaștem nici un document muntenesc sau moldovenesc, din care să se vadă că un boier a fost mai întâi cneaz, deși cnejii făcând servicii militare aveau ocazia să se distingă în războaie și să fie înaintați la rangul de boieri. Când au venit în contact cu poparele slave (sec. V – VI), românii își aveau judecii sau judii lor a căror funcțiune esențială era să-i judece¹⁰. Societatea era organizată în obști conduse de juzi, jupani și cneji, ajutați de oamenii buni și bătrâni¹¹. Unele din aceste obști își vor continua viața sub forma districtelor¹² românești, multă vreme în evul mediu fiind conduse de cneji.

Obștile maramureșene erau conduse de cneji și voievozi relativ înstăriți¹³. Exercițându-și dregătoria de cneji-juzi¹⁴ un oarecare timp, această categorie reușește să se ridice la o situație materială superioară celorlalți membri ai obștii fără însă a se separa de aceștia ca mentalitate și interese, fără să se fi constituit într-o clasă privilegiată.

Henri H. Stahl, comparând cifric și cronologic documentele a ajuns la concluzia că informațiile privind cnejii și juzii nu sunt tocmai corecte¹⁵. Astfel el consideră drept fără bază documentară afirmația că juzii și cnejii ar fi fost judecători ai satelor, ereditari, având dreptul la mai multe jireabii¹⁶. În Moldova între 1400-1600 avem un număr 78 de sate identificate prin pomenirea unor cneji, juzi și vatamani și anume: 12 sate cu cneji, 49 cu juzi și 17 cu vatamani. Dintr-un total de 78, doar 14 sunt cazuri invocabile pentru a justifica teoria numelui satelor derivate de la cneji, juzi și vatamani¹⁷. Ei rămân săteni frunțași, asemeni juzilor, și sunt asimilați acestora – astfel registrul de socoteli al capitlului din Alba Iulia din 1331 îi asimilează: cneji – juzi¹⁸.

În Maramureș, existau în secolul XIII-XIV, șapte cnezate: precum Cuhea, Mara, Câmpulung, etc. Pătura nobiliară din Maramureș a păstrat tradiția menționării descendenței din care provin unele familii cneziale. Juzii satelor deveniți cneji încă înaintea pătrunderii feudalismului maghiar, încep să stăpânească pământul în afara obștii moștenite¹⁹. În cazul cnezilor, conducători ai obștilor aleși de juzi sau de cneji sătești, această dregătorie devine ereditară. Voievodul era ales de cneji și soboarele cneziale. Uneori voievodul Maramureșului conducea adunarea tuturor cnezilor maramureșeni, el fiind cel mai vrednic și cu cea ma

mare autoritate și prestigiu dintre toți cnezii și voievozii locali²⁰. Atunci când ofensiva feudală devine amenințătoare, cnezii, pentru a scăpa de pericol, se desprind din obștea amenințată și împreună cu o parte a acesteia întemeiază o nouă așezare, numele ei păstrând pe cel vechi sau luând numele sau funcția întemeietorului.

La sfârșitul secolului XIV, cnezii au vândut și transmis urmașilor, sate și moșii “vilas et possessiones olachorum” și au încercat să se sustragă autorității stăpânilor de pământ²¹. După 1366, fosta pătură cnezială din Ardeal, se transformă într-o pătură de nemeși - nobili, care iau nume maghiar²². În ceea ce privește Țara Românească, în secolul XV, cnezii apar ca stăpâni de sate, alături de boieri și dregători. Plătesc dări, iar la moartea lor domnia avea dreptul la un cal, pentru confirmarea în funcție a urmașilor. Boierii, dregătorii, jupanii, cnezii sunt denumirile sub care sunt indicați nominal posesorii de pământ în secolele XIV-XVI²³.

B. Cnezii în Țara Românească.

În Țara Românească situația a fost deosebită. Instituția cnezială ca atare este amintită abia în actele secolului XV și se referă în special la proprietățile boierești. În organizarea de chinezat, “kenezatus”, ne sunt arătați olatii români din Oltenia în Diploma din 2 iunie 1247 a regelui Bela al IV-lea, referitoare la concesiunea ținutului Severinului și a Cumaniei către ordinul Cavalerilor Ospitalieri din Ierusalim. Regele concede acest ținut al Severinului până la Olt dimpreună cu cnezatele lui Ioan și Farcaș dar fără chinezatul voievodului Litovoi²⁴: “excepta terra kenezatus Lytnoy woiavode, quam Olati relinguimus”²⁵, pe care îl lasă românilor precum îl ținuseră până atunci. Diploma menționează condițiile concesiunii cu caracter feudal și tot conform regulilor feudale, se lămurește că “majores terrae”²⁶ ai acestor țări concesdate Ordinului, pot apela la curtea domnească contra judecăților provenite din vărsare de sânge, fiind tratați la fel prin acest privilegiu ca și nobilii unguri. Examinând organizarea socială ce o presupune actul, constatăm astfel mențiunea acestor “majores terrae” (mai mari ai țării) ce alcătuiau o clasă superioară printre aceștia aflându-se cnezii și judecii. Existența judecilor printre “majores terrae” ne-o probează știrile vechi ce ne dau informații privind exercitarea judecății de către juzi sau judeci în resortul județelor și a scaunelor de judecată²⁷. “Judex” are și o semnificație de administrator, de conducător în epoca imperiului decadent. Erau desemnați ca “judices” conducătorii de popoare barbare ce au venit în contact cu imperiul în vremea lui Ammianus Marcellinus²⁸. Însă pe lângă cneji și judeci, alcătuind împreună cu ei pătura socială a acestor “majores terrae” au existat și fruntași ai populației românești. Despre ei vorbește o diplomă a lui Mircea cel Bătrân.

Revenind la cneji și a celor ce ascultau de dânșii, menționarea cnezatelor lui Ioan, Farcaș și Litovoi și titulatura de cneji “ab origine” a lor, nu exclude existența în cuprinsul acestor cnezate a altor cneji, dimpotrivă, în ceea ce privește cnezatul lui Litovoi o implică deoarece voievodul ca și herțogul este un *belli dux*, ales de semenii lui sau descent al unui asemenea personaj. Astfel, Litovoi nu poate fi la origine decât un cneaz, deoarece de cnezatul lui vorbește diploma regelui Bela IV, un cneaz ales voievod sau existând ca voievod ereditar pe temeiul originii cnezale a ascendenților săi și ca atare putând fi recunoscut și de alți cnezi. Aceste “kenezatus”, ale lui Ioan, Farcaș și Litovoi, au consistat din toate cnezatele și

toate judeciile locale prin recunoașterea de către căpeteniile lor a acestor autorități mai mari peste ei, pentru că nu se poate să nu fi existat cneji locali, înăuntrul cnezatului lor restrâns²⁹. Diploma din 1247 ne oferă informații prețioase privind vechimea cnejilor și cnezatelor. Pasajul referitor la cnezatul lui Litovoi și la țara lui Seneslau le arată ca fiind încă dinainte în mâinile romanilor: “terra (kenezatus)...quam olatis relinquimus prouthactenus tenuerunt”. Pe instituțiunea cnezatului se întemeiază cealaltă mare instituțiune a românilor, voievodatul, ea având la bază organizațiile locale sătești cu cnejii lor în frunte³⁰.

Cât de adânc însușită existenței românilor este instituția cnezială ne-o probează actele maghiare scrise în latină din secolele XIII – XV. Pe temeiul acestei instituții apare forma politică premergătoare statului, anume voievodatul. Denumirea de voievodat s-a păstrat și statelor românești medievale³¹

Începutul secolului XIII și însemnatele transformări pe care le-a introdus în relațiile internaționale au surprins societatea românească nord dunăreană într-un stadiu de organizare politică arhaică, formele tradiționale în această vreme fiind cnezatul și voievodatul. Cnezatul țară apare în primii ani ai secolului XIII în cuprinsul regatului maghiar și era “cel al fiilor lui Bela Cneazul”. Diploma cavalerilor Ioaniși surprinde o realitate politică extrem de complexă în Oltenia și Țara Severinului unde sunt semnalate două cnezate și un voievodat.

Cnejii³² sunt amintiți aproape exclusiv în satele domnești, pe care domnul le dăruiește boierilor sau mănăstirilor, cu formula “unde au fost” sau “unde este cneaz, jude, vataman cutare”, “unde a așezat sat cutare”. Mănăstirile și boierii păstrau mai departe pe acești cnezi, alteori dispar.

Puternic influențat de situația cnejilor din Transilvania ajunși într-adevăr simpli frunțași ai satelor, mai exact responsabili ai satelor față de regalitatea maghiară, Ioan Bogdan socotește ca în Moldova și Muntenia ar fi trebuit să existe o situație similară.

Conform teoriei sale cnejii sunt doar juzi sătești, afirmație argumentată astfel:

- 1) numele jude în Moldova, judec în Muntenia;
- 2) termenul judecie in Moldova, desemnând circumscripția în care judele își exercită atribuțiunile judecătorești și administrative.

În Țara Românească, documentele care îi amintesc pe cneji sunt foarte rare, abia în secolul XVII apar frecvent cele două denumiri: cneji și judeci cu însemnarea că sunt țărani liberi. În secolul XV sunt însă câteva acte domnești unde sunt menționați cnejii. Mircea cel Bătrân acorda în 1407, mănăstirii Tismana câteva sate, despre care el le asigură “că nu le va da nici unui cnez sau boier de ocină sau de ohabă, ci le va lăsa în stăpânire, mănăstirii Tismana”³³. Într-un alt act, Mircea dă mănăstirii Cozia dreptul de a primi donațiuni: nimenea să nu îndrăznească a căuta pe omul care își închină averea și sufletul “...mănăstirii de la Cozia, fie, boier, fie slugă, fie cnez sau altfel de om zis sarac”³⁴. Aceeași deosebire între cneji și săraci o face Radu cel Frumos în iulie 1465³⁵. Astfel “cnejii nu erau nici boieri, nici rumâni, adecă țărani neliberi”, ei neputând fi decât judecii satelor domnești sau ai satelor libere, nestăpânite de mănăstiri ori de boieri³⁶. Se constată într-un hrisov din emis de Vlad Dracul de la 1441 că și cnejii erau impozitați “...iar cnejii din Izvorani...să dea bir ca și ceilalți săraci...”³⁷. Era un bir deosebit de al rumânilor, pe care în secolul XVI îl plăteau țărani liberi și pe care un

document de la 1568 din vremea lui Petru Șchiopul îl numeste “bir cnezesc”³⁸. În secolul XVI, cnejii sunt pomeniți foarte rar. La 1513 în vremea lui Neagoe Basarab, judecul Unte nu-și mai poate plăti birul cnezesc și clucerul Manea îl ia asupra sa³⁹. În Țara Românească, cnejii sau judecii începuseră a fi înlocuiți cu *pârcălabii*⁴⁰ încă din prima jumătate a sec. XVI. De la 1630 găsim *pârcălabi* și la sate, atât în cele domnești cât și boierești și mănăstirești. Din castelani de cetăți, *pârcălabii* deveniseră odată cu decăderea puterii militare a țării, judi sătești. Atribuțiunile cnejilor, judecilor sau *pârcălabilor* sătești din Țara Românească, în secolele XV-XVI erau: judecarea satelor, cisluirea lor, poliția, și alegeau oameni pentru oastea domnească. Ei erau asistați de bătrânii satului, numiți și jurați⁴¹.

Începând cu secolul XVII și în prima jumătate a secolului XVIII, cuvântul „cneaz“, „judec“, se găsește în documentele muntene cu înțelesul de țaran liber sau țaran cu moșie, în opoziție cu țaranul dependent care locuia pe pământul: domnilor, boierilor și mănăstirilor. În documente întâlnim diferite forme pentru țararii liberi: cneji, judeci și moșneni⁴².

Țararii dependenți sunt numiți în Țara Românească *rumâni* și câteodată *vecini*, în slavonă și în română. În urma crizei prin care a trecut mica proprietate în secolul XVI, un număr mare de țarari liberi intră în categoria rumânilor. Criza atinge punctul culminant în vremea lui Mihai Viteazul și ca urmare se înmulțesc vânzările de cneji⁴³. În actele de la sfârșitul secolului XVI și din secolul XVII, țararii ce se vând în masă rumâni, sunt numiți când *megieși*, când *moșneni* sau *moșteni*, când *cneji* sau *judeci*. Moșnenii sunt numiți după proprietățile lor ca moștenitori din moși strămoși ai ocinelor lor⁴⁴.

Când un sat întreg de 30, 40, 100 de case este caracterizat ca “fiind de cneji”, este evident că a fost înțeles ca un termen nepotrivit de cancelarie pentru satele cnezesti⁴⁵. Un document din octombrie 1594 emis în vremea lui Mihai Viteazul, confirmă vistiernicului Andronie Cantacuzino, satul Groșanii “...cu tot venitul și cu toți vecinii”⁴⁶. Aceștia fiind cneji pe ocinele lor “moșnenii satului, mari și mici” se vânduseră lui Andronie pentru 42.000 de aspri și ca urmare domnul le șterge birurile din catastif. La 18 iunie 1623, Radu Mihnea confirma fraților Vlad și Staico, cinci sate printre care: Slătioara, Popescii și ...Negrenii, cari fuseseră toți cneji sau megieși și se vânduseră vecini de bună voie, “acești săteni au fost cneji de moștenire și s-au micșorat și au sărăcit și n-au mai fost în stare să-și poarte nevoile lor, ei se vând dar ca să fie vecini, predându-și cărțile lor de proprietate”⁴⁷.

Cnez este prin urmare țaranul slobod și cu pământul său, vecin e țaranul supus, și fără pământul său. Același înțeles îl au și cuvintele judec și rumân: judecii sunt țararii cu moșii, cei ce plătesc birul megieșesc, când nu-l plătesc și le sunt confiscate moșiile atunci ei devin “rumâni”. “A se judeci”⁴⁸, însemna în documentele secolului XVII-XVIII, a se răscumpăra din rumânie. Țaranul judecit e în pace de rumânie, e slobod în lume⁴⁹. Fiind liberi cnejii puteau avea și ei rumâni lor. Interesante sunt din acest punct câteva documente ale satului Vladescii din Muscel. Până la 1604 acest sat era cnezesc sau megieșesc. Atunci când “fiind vreme de foamete și lipsă” opt case de megieși se vând lui Tudoran Pitarul împreună cu ocinele și cu vecinii lor, fiecare ocină având trei delnițe și doi vecini pe ea, cu câte 4500 de aspri⁵⁰. Cuvântul cneaz în înțeles de om slobod și cu pământ se întâlnește în documente până la sfârșitul secolului XVII. În psaltirea lui Coresi de la 1577, cnez este tradus prin

judec⁵¹. Cnezi și judeci desemnează atât oameni liberi, precum și cneji și juzi ca stăpâni de iobagi. Boierii sunt proprietarii care sunt nobili⁵². Un anatefter din vremea lui Brâncoveanu, înșira la 1690 câteva sate: Brebul cnezi; Bogatii cnezi, viiari, Godeanii vel i cnezi⁵³. O constatare statistică se desprinde din izvoare dacă urmărim paralel cnezirile și rumâniirile. În sec. XVI, documentele cunoscute nouă cuprind 39 de cneziri de sate sau individuale din care 30 sunt databile. Domnul în timpul căruia se întâlnesc cneziri sigure este Mircea Ciobanul. Cu privire la cnezirile din vremea lui Mircea Ciobanul trebuie adăugată observația că acesta este unul dintre puținii domni care au cnezit direct sate domnești.

Cnezirile dintre 1545 și 1600 sunt:

- 1) sate cnezite de domni - 13;
- 2) sate și vecini cneziți de boieri - 16;
- 3) sate cu situații nelămurite - 1⁵⁴.

Pentru *Țara Românească*, problema voievozilor și cnezilor locali este deosebită. Ei sunt atestați încă din 1247 în diploma Ioaniților, care confirmă prezența unor formațiuni sociale dorite de statul maghiar. În cadrul acestor formațiuni sociale locale, exista o categorie de “mai mari ai pământului”, care dispun de o domnie voievodală înzestrată cu un aparat războinic propriu. Ei devin boieri și proprietari ai pământului. În ce privește termenul de cneaz nu putem ști dacă “mai marii pământului” erau cnezi. Termenul de cneaz apare relativ târziu în documente și semnifică o clasă socială inferioară boierilor, dar superioară săracilor. În faza în care boierii devin latifundiați, se declanșează procesul de “rumânire”, iar odată cu acesta la sfârșitul veacului XVI, documentele pomenesc de existența unor sate libere care se vând boierilor puternici “rumânindu-se”. Acestor sate li se dă numele de “sate de cneji” Faptul nu poate fi interpretat decât prin evoluția semantică a acestui termen, petrecut în paralel cu o evoluție socială.

Résumé

Cnejii (les knez), depuis leurs premières attestations documentaires jusqu’au XVII-e siècle. Fonction administrative, militaire ou judiciaire?

A. Théories et hypothèses concernant l’apparition du *cneaz* (knez) et du *jude* (du latin *judex*, dans l’ancienne organisation des pays roumains il était un dignitaire ayant des attributions juridiques et administratives), avant les sources documentaires.

B. *Cneazul*, le knez, dans le Pays Roumain.

A. Le mot *cneaz* eut dans les pays roumain des acceptions diverses. À la différence des «knez» de Hongrie ou de Transylvanie, qui jouèrent un rôle important dans l’histoire des deux contrées, les knez des pays roumains du sud et de l’est des Carpathes n’eurent pas une importance militaire. D’un côté et de l’autre des montagnes, l’évolution de l’institution et de la fonction du knez subit l’influence de la pénétration du féodalisme hongrois. Les knez roumains sont signalés dans le Diplôme du 2 juin 1247 du roi Bela IV. Le Diplôme nous dit que la région de Severin et la Cumanie furent concessionnées à l’Ordre des Chevaliers Ioanites. Le roi cède ce territoire du Severin jusqu’à l’Olt, ainsi que les pays des knez Ioan

et Farcas, mais pas le terrain du voïvode Litovoi. D'importantes théories sur *cneji* et *juzi* formulent Radu Rosetti et Henri H. Stahl.

B. Pour le pays Roumain, le problème des voïvodes et des knez est tout à fait spécial. Ils sont attestés dans le Diplôme des Chevaliers Ioanites en 1247, qui surprend une réalité politique extrêmement complexe existant au pays de Severin et en Olténie, tout en signalant la présence de certaines formations sociales implantées par l'Etat hongrois. Les documents des siècles suivants se rapportant aux knez se font très rares; ce n'est qu'au XVIII-e siècle qu'apparaissent fréquemment les deux termes: *cneaz* et *jude*, avec la spécification qu'il s'agit de paysans libres. Au sein de ces formations sociales locales, il y a une catégorie de *mai marii pământului*, «grands de la terre», regnant comme des voïvodes et disposant de leur propre armée. Ils deviennent boyards et propriétaires terriens. Pour ce qui est du terme de *cneaz*, on ne peut pas préciser si ces «grands de la terre» étaient considérés comme tels. Ce mot apparaît relativement tard dans les documents de l'époque et désigne une classe sociale inférieure à celle des boyards, mais supérieure aux paysans pauvres. Au moment où les boyards deviennent des propriétaires latifondiaires se déclenche le processus de *rumânire*, «roumanisation», (une sorte d'esclavage volontaire) et avec lui, vers la fin du XVI-e siècle, les documents mentionnent l'existence des villages libres qui s'offrent, moyennant un certain prix, au boyards forts, se «roumanisant» de cette manière. Ces villages sont appelés des «village de knez». Ce qui ne pourrait être interprété que par l'évolution sémantique du terme, accompagnée par une évolution sociale appropriée.

NOTE

1. Ioan Bogdan, *Originea voievodatului la romani*, București, 1902, p. 17.
2. Radu Rosetti, *Pământul. Sătenii și stăpânii în Moldova*, București, 1907, p. 36.
3. Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria romanilor*, București, 1887, p. 250.
4. Radu Rosetti, *op.cit.*, p. 40.
5. P.P.Panaitelescu, *Obștea țărănească în Tara Românească și Moldova. Orânduirea feudală*, București, 1964, p.38
6. *Ibidem*, p.190
7. Valeria Costăchel, *Dezagregarea obștii sătești în țările române în Evul Mediu*, București, 1954, p. 756.
8. Sebastian Radovici, *Moșnenii, răzeșii, originea și caracterele juridice ale proprietății lor; Studii din vechiul drept românesc*, București, 1909, p. 44.
9. Ioan Bogdan, *op.cit.*, p. 42.
10. Dimitrie Onciu, *Românii din Dacia traiană*, București, 1902, p. 26.
11. Ștefan Olteanu, *Evoluția procesului de organizare statală la sud și est de Carpați în secolele IX-XIV*, București, 1971, p. 767.
12. Gheorghe Brătianu, *Adunările de stări în Europa și în Țările Române în Evul Mediu*, București, 1996, p. 210.
13. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, 1, Cluj, 1971, p. 34.
14. Alex Cazacu, Valeria Costăchel, P.P. Panaitelescu, *Viața feudală în Tara Românească și Moldova*, București, 1968, p. 173.
15. Henri H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, București, 1964, p. 221.

16. *Ibidem*, p. 235.
17. Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, 3, București, 1998, p. 229.
18. Alex Cazacu, Valeria Costachel, P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 203.
19. Pavel Binder, *Contribuții la studiul dezvoltării feudale în Maramureș și în nordul Transilvaniei*, București, 1967, p. 28.
20. Ștefan Pascu, *op.cit.*, p. 215.
21. Idem, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în secolele XIII-XIV*, p. 9.
22. Pavel Binder, *op.cit.*, p. 66.
23. Dinu C. Giurăscu, *Tara Românească în secolele XIII-XIV*, București, 1973, p. 222.
24. Ștefan Ștefănescu, *Considerațiuni asupra termenilor vlah și rumân, pe baza documentelor interne ale Țării Românești din veacurile XIV-XVII*, 4, București, 1960, p. 77.
25. *D.I.R., B, Tara Românească*, p. 286.
26. Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1887, p. 252.
27. Nicolae Iorga, *Istoria Românilor*, 3, București, 1993, p. 38.
28. Fustel de Coulanges, *De la marche germanique, Recherches sur quelques problemes d'histoire*, București, 1994, p. 331.
29. Dinu C. Arion, *Cnejii români. Contribuții la studiul lor*, București, 1938, p. 26-27.
30. *Ibidem*, p. 30.
31. *Ibidem*, p. 60.
32. Gheorghe Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele române*, București, 1995, p. 22
33. *D.I.R., B, Tara Românească*, 1, p. 147.
34. P.P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, 1, p. 113.
35. *D.I.R., B, Tara Românească*, 1, p. 334.
36. *Ibidem*, p. 357.
37. *Ibidem*, p. 192.
38. *Ibidem*, p. 292.
39. Ioan Bogdan, *op.cit.*, p. 35.
40. Nicolae Iorga, *Studii și Documente*, 5, București, 1925, p. 440.
41. Eudoxiu Hurmuzaki, *op.cit.*, 6, p.477, 479.
42. Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributare*, București, 1980, p. 90.
43. Ioan Bogdan, *op.cit.*, p. 37.
44. Valeria Costachel, *Despre problema obștilor agrare în Tara Românească și Moldova în sec. XIV-XV*, București, 1951, p. 100.
45. Aurelian D. Xenopol, *Istoria Romanilor*, 1, București, 1900, p. 21.
46. *D.I.R., B, Tara Românească*, 4, p.123.
47. Valeria Costăchel, *op.cit.*, p. 757.
48. Henri H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, București, 1964, p. 269.
49. *D.I.R., B, Tara Românească*, 5, p. 244.
50. Ioan Bogdan, *op.cit.*, p. 40.
51. Coresi, *Psaltirea scheiană*, Bucuresti, 1925, p. 23.
52. Constantin Giurescu, *Studii de istorie*, București, 1993, p. 469.
53. Nicolae Iorga, *op.cit.*, V, p. 358.
54. Ion Donat, *Domeniul domnesc în Tara Românească, sec. XIV-XVI*, Bucuresti, 1996, p. 108.